

Kognitiv pragmatikk og relevanst teori

Av Ingrid Lossius Falkum og Georg Kjøll

1 Hva er kognitiv pragmatikk?

Pragmatikk som fagfelt kan defineres som *studier av språk i bruk*, og kan i sin videste form omfatte undersøkelser av både kognitive, sosiale og kulturelle aspekter ved kommunikasjon (Verschu  ren et al. 1995: 2). Kognitiv pragmatikk er, som navnet antyder, den undergrenen av pragmatikken som søker å forst  u hvordan kommunikasjon oppstår på bakgrunn av menneskets kognitive og språklige evner. Mens sosiopragmatikken vil være opptatt av å undersøke fenomener som høflighet, sosiale roller, makt og kjønn, vil en kognitiv pragmatiker være interessert i å undersøke hvilken rolle ulike slutningsprosesser spiller i en mottakers forståelse av hva som blir uttrykt ved hjelp av en ytring i en gitt kontekst.

Sentralt i kognitiv pragmatikk står undersøkelser av *mening*, forstått som (i) en talers intensjon bak en ytring, og (ii) en ytrings innhold i kontekst. Der semantikeren forsker på mening med utgangspunkt i setningstyper, vil pragmatikeren være interessert i konkrete tilfeller ('tokens') av ytringer, og meningen disse har i en spesifikk sammenheng (se Hall 2009).

Innenfor noen grener av lingvistikken blir pragmatikk ofte betraktet som et p  heng til studiet av semantikk, og pragmatiske prosesser som noe som setter i gang først når en semantisk avkoding av spr  kinnholdet er gjennomført. I den senere tid har det dukket opp flere alternative syn på kommunikasjon som hevder at semantikken kun kan gi oss et høyst skjematisk bilde av det meningsinnholdet som faktisk kommuniseres ved hjelp av en ytring, og at pragmatiske prosesser er en sentral del av all språkforståelse (se f.eks. Recanati 2004; Levinson 2000; Clark 1996; Sperber & Wilson 1986/1995, og mange flere).

Filosofen H. P. Grice var den første som argumenterte for at kommunikasjon er en slutningsbasert prosess, hvor mottakeren av en ytring utformer hypoteser om talerens hensikt med kommunikasjonen, og slik prøver å komme fram til en konklusjon om hva hun har ment (Grice 1989). Blant

de mange som har arbeidet videre med Grices banebrytende teori om kommunikasjon er antropologen Dan Sperber og lingvisten Deirdre Wilson, som i en serie artikler på 70- og 80-tallet, og deretter i sitt hovedverk *Relevance: Communication and Cognition* fra 1986 (andre utgave 1995), foreslo et omfattende kommunikasjonsteoretisk rammeverk kalt *relevansteori*.

Mens Grice hevdet at den pragmatiske slutningsprosessen begrenset seg til fortolkningen av den implisitte delen av kommunikasjon, det han kalte *implikaturer*, går Sperber og Wilson lenger og hevder at *all kommunikasjon* er avhengig av en evne til å trekke slutninger om en avsenders intensjon. Videre hevder de at denne evnen er medfødt og automatisk, og har sitt opphav i en mer generell kognitiv tendens til å søke etter relevans i omgivelsene. Ut fra disse grunnleggende antakelsene har Sperber og Wilson utviklet et teoretisk rammeverk og vokabular som benyttes i et bredt spekter av kommunikasjonsforskning, og i så vidt forskjellige felter som antropologi, sosiologi, medievitenskap, psykologi, markedsføring, pedagogikk, litteraturvitenskap, filosofi og ikke minst lingvistik.

Bidragene i dette temanummeret om kognitiv pragmatikk bruker alle relevansteori som teoretisk rammeverk og analytisk verktøy i undersøkelsene av ulike kommunikative fenomener og praksiser: diskurspartikler, polysemi, ironi og oversettelse. Artiklene viser at det er en tematisk bredde i det pragmatiske, språkvitenskapelige forskningsfeltet. Dessuten representerer de, ved å både ta for seg detaljerte analyser av småord som *da* og samtidig diskutere overordnede teoretiske problemstillinger rundt språk og tanke, et tverrsnitt av den relevansteoretiske forskningslitteraturen. For å gi en felles kontekst til artiklene vil vi det følgende kort presentere den historiske bakgrunnen og de teoretiske grunnprinsippene i kognitiv pragmatikk og relevansteori.

2 Grices pragmatikk

Før Grices banebrytende forelesninger om språk og kommunikasjon på 1960-tallet, var så godt som alle kommunikasjonsteorier varianter av den såkalte *kode-modellen*. Den underliggende forutsetningen for en slik modell er at kommunikasjon foregår gjennom koding og avkoding av innhold i form av signaler eller tegn (se f.eks. Shannon og Weaver 1949; Peirce 1955; Saussure 1974; Vygotsky 1986, og mange flere). Språklig kommunikasjon, innenfor denne modellen, skjer ved at en taler *koder* en tanke i en setning i et gitt språk – der språket ses som et system som knytter fonetiske og

semantiske representasjoner sammen – og ved at tilhøreren deretter *avkoder* nøyaktig det samme innholdet fra den aktuelle setningen.

La oss ta et eksempel. Dersom Kari, som har norsk som morsmål, ønsker å formidle til Ola, som også har norsk som morsmål, at datteren deres Stine er sulten, slår hun opp i sin mentale grammatikk over norsk, der hun vil finne de nødvendige kombinasjonene av lyder og betydninger for å produsere følgende ytring:

(1) Kari: Stine er sulten.

Ola avkoder så ytringen i (1) gjennom å slå opp betydningene til lydene Kari har laget i sin mentale grammatikk og ved å anvende de rette reglene for sammensetning av betydninger. Han vil da sitte igjen med en representasjon av innholdet STINE ER SULTEN.

Et velkjent problem med kode-modellen for kommunikasjon er at språklige ytringer typisk inneholder kontekstsensitive og/eller tvetydige uttrykk. Ta for eksempel (2):

(2) Kari: Hun er snart klar.

Selv om vi vet hva ordene i denne setningen betyr, er det vanskelig å vite nøyaktig hva som menes uten mer informasjon om konteksten den ytres i. La oss forestille oss at det er tidlig om morgenen, og Kari står i gangen og er i ferd med å kle på Stine yttertøyet. Med ytringen i (2) har Kari til hensikt å fortelle Ola at han kan ta med seg Stine i barnehagen så snart hun er ferdig påkledd. For å komme fram til innholdet som Kari har uttrykt ved hjelp av ytringen i (2), er Ola nødt til å bestemme hvilke referenter som angis gjennom de indeksikalske uttrykkene *hun* (hvilket kvinnelig individ har Kari i tankene?) og *snart* (hvor kort tid er det snakk om?), og danne seg en oppfatning om hva adjektivet *klar* refererer til i den aktuelle konteksten (hva er det hun er *klar for* eller *til*?). I tillegg må han utlede det implisitt kommuniserte innholdet, nemlig at han kan ta med seg Stine i barnehagen når hun er ferdig påkledd. I slike tilfeller er tilhøreren nødt til å søke informasjon fra den språklige eller utenomspråklige konteksten, det vil si den informasjonen det er rasjonelt å anta at taleren hadde til hensikt at han skulle anvende, for å komme fram til en tolkning av hennes intenderte budskap. I de fleste tilfeller, slik som i konteksten vi har beskrevet ovenfor, finner tilhøreren enkelt den informasjonen han trenger for å slutte seg til det kom-

muniserte budskapet. Problemet for kode-modellen vil imidlertid være å redegjøre for hvordan tilhøreren er i stand til dette dersom kommunikasjon kun består i å kode og avkode signaler.

Grice ([1957], [1975], 1989) hevdet som nevnt at kommunikasjon framfor alt er en *slutningsbasert* prosess, som innebærer en form for tankelesing ('mindreading'), der taleren gjennom ytringen sin tilkjennegir at hun har til hensikt å kommunisere et bestemt innhold til tilhøreren. Tilhøreren, på sin side, identifiserer denne hensikten gjennom en rasjonell, slutningsbasert prosess som tar utgangspunkt i talerens handlinger i form av språklige ytringer. Innenfor denne tilnærmingen begrenser ikke kommunikasjon seg til det som kan overføres ved hjelp av en kode, men kan finne sted også uten at det er noen kode involvert – for eksempel ved hjelp av ansiktsuttrykk og/eller gester – så lenge den kommunikative hensikten identifiseres av tilhøreren. For å illustrere, la oss se for oss en sammenheng der Kari er sint på Ola, og ikke ønsker å snakke med ham. Som svar på Olas forsøk på å få henne i tale, kan Kari gjøre følgende:

- (3) a. Se demonstrativt i taket.
- b. Åpne en avis og begynne å lese.
- c. Se sint på Ola og presse leppene sammen.
- d. Si "Jeg vil ikke snakke med deg".

I hvert av disse tilfellene er det tydelig at Kari har til hensikt å gi uttrykk for at hun ikke ønsker å snakke med Ola. Både i (3a) og (3b) er handlingene hennes – å se demonstrativt i taket eller begynne å lese avisen – tilstrekkelige som indikasjon på at hun foretrekker å gjøre dette framfor å gi Ola oppmerksomhet. I (3c) formidler hun det samme innholdet på en mer konvensjonell måte ved hjelp av ansiktsuttrykk og mimikk, og i (3d) bruker hun en språklig ytring. Grices sentrale innsikt var at å identifisere andres kommunikative hensikter på denne måten er en form for *slutning til den beste forklaringen* ('inference to the best explanation'), det vil si, den forklaringen som best gjør rede for det tilgjengelige bevismaterialet, det være seg handlinger, gester, eller språklige ytringer, som i (3) ovenfor.

En annen av Grices sentrale påstander var at kommunikasjon ikke bare er en rasjonell og målrettet aktivitet, men også en form for samarbeid. Dette formulerer han i det såkalte *samarbeidsprinsippet* ('co-operative principle'):

Utform ditt bidrag til samtalen slik det er påkrevd på det aktuelle stadium, ut fra det aksepterte formålet eller retningen til den språklige utvekslingen du deltar i. (Grice [1975] 1989)

I tillegg utformet Grice fire mer spesifikke konversasjonsmaksimer som rasjonelle deltakere i en samtale forventes å forholde seg til. Ifølge disse bør en ytring verken være mer eller mindre informativ enn det som er forventet (*kvantitetsmaksimen*); ytringen bør være sann (*kvalitetsmaksimen*); den bør være relevant (*relevansmaksimen*) og vært så klart uttrykt som mulig (*klarhetsmaksimen*). Grices tanke var at dersom språkbrukere følger disse konversasjonsmaksimene, vil de også automatisk opptre i tråd med det overordnede samarbeidsprinsippet. En mottaker av en ytring kan ifølge Grice anta at taleren følger samarbeidsprinsippet og maksimene, og se etter en tolkning som tilfredsstillende denne antakelsen. I noen tilfeller vil dette innebære å se etter en tolkning som går ut over det bokstavelige innholdet til den aktuelle ytringen, slik som i (4) nedenfor:

(4) Svein: Blir du med på kino i dag?

Andreas: Jeg er trøtt og må legge meg tidlig.

Dersom Andreas sin ytring i (4) bare kommuniserer det bokstavelige innholdet i setningen han har anvendt, vil den bryte med maksimen om relevans og dermed også med samarbeidsprinsippet, ettersom den ikke svarer på Svein sitt spørsmål. Dersom mottakeren derimot tar utgangspunkt i den bokstavelige betydningen til ytringen, og slutter fra den at dersom man er trøtt og må legge seg tidlig blir man ikke med på kino, vil han ha kommet fram til en tolkning som tilfredsstillende samarbeidsprinsippet ved å være tilstrekkelig informativ, sann og relevant (gjennom å svare på Sveins spørsmål). Ifølge Grice har Andreas på denne måten kommunisert *implikaturen* 'Jeg blir ikke med på kino'.

Grice hevder også at det finnes tilfeller der åpenlyse brudd med en eller flere maksimer gir opphav til implikaturer, slik som i den metaforiske ytringen i (5) og den ironiske ytringen i (6):

(5) Per er en *kylling*.

(6) [*i en heftig regnskur*]: Det er jammen nydelig vær i dag.

Ifølge Grice bryter taleren i (5) og (6) åpenlyst med maksimen om kvalitet ("Si ikke det du tror er usant"). Hos mottakeren utløser dette en søken etter

en beslektet, sann implikatur, som han kan anta at taleren har ment å kommunisere, for eksempel den metaforiske sammenlikningen (*similen*) i (7) eller det motsatte ytringsinholdet i (8):

(7) Per er som en kylling.

(8) Det er jammen fryktelig vær i dag.

Resultatet er en tolkning som kommer så nær å tilfredsstille samarbeidsprinsippet og maksimene som mulig, selv om det bokstavelige innholdet til ytringen fortsatt vil bryte med maksimen om kvalitet (se Kjøll, dette nummeret, for en mer detaljert diskusjon og kritikk av Grices analyse av ironi som en form for maksimebrudd).

Grices teori om kommunikasjon har vært enormt innflytelsesrik, både innenfor og utover sitt språkfilosofiske utgangspunkt. I avsnittene som følger vil vi gi et raskt innblikk i noen spørsmål og innvendinger mot Grices teori som mer kognitivt orienterte kommunikasjonsforskere, slik som relevanteoretikerne, har reist (Wilson 2007).

Ett spørsmål gjelder opphavet til samarbeidsprinsippet og maksimene. Hvorfor er det slik at talere forventes å følge dem? Skal de regnes som universelle prinsipper for kommunikasjon? Hvis ja, er de i så fall medfødt? Som vi skal se i den neste delen, er relevanteoretikerne enige i Grices grunnleggende observasjon om kommunikasjon som en slutningsbasert prosess der mottakeren søker etter den beste forklaringen for talerens kommunikative handling, men uenige i at dette skjer på bakgrunn av et samarbeidsprinsipp og et sett maksimer.

En annen innvending er at flere av de teoretiske termene til Grice er nokså vage. Hans maksime om *relevans*, for eksempel, er kun formulert som “Vær relevant”. At denne maksimen er knapt formulert, anerkjenner også Grice selv i artikkelen “Logic and Conversation”:

Though the maxim itself is terse, its formulation conceals a number of problems that exercise me a good deal: questions about what different kinds and focuses of relevance there may be, how these shift in the course of a talk exchange, how to allow for the fact that subjects of conversation are legitimately changed, and so on. I find the treatment of such questions exceedingly difficult, and I hope to revert to them in a later work. (Grice [1975] 1989: 27)

Relevanteorien, som vi presenterer nedenfor, var opprinnelig et forsøk på å gi Grices relevansmaksime en mer utførlig beskrivelse. Vi skal også se

hvordan noen av innsiktene som er formulert i Grices maksimer om kvantitet og klarhet gis en mer kognitivt orientert forklaring med Sperber og Wilsons (1986/1995) relevansbegrep.

Andre spørsmål som er blitt stilt gjelder samarbeidsprinsippet og hvorvidt samarbeid, i form av et “akseptert formål eller retning til den språklige utvekslingen”, virkelig er en nødvendig betingelse for at kommunikasjon skal finne sted. Hva med for eksempel et juridisk kryssforhør, eller dagligdags småprat? Videre er det blitt stilt spørsmål ved om det finnes en maksime om kvantitet – er det et universelt krav at vi alltid skal være så informative som mulig (jf. Keenan 1976)? – eller om kvalitet – er det slik at når vi ytrer noe garanterer vi at det vi sier, er bokstavelig sant (jf. Wilson 1995; Wilson & Sperber 2002)? Relevanteoretikere har også stilt spørsmål ved Grices analyse av selve fortolkningsprosessen. Grice analyserte dette som en rasjonell, bevisst prosess, der mottakeren slutter at fordi taleren har sagt *p*, og hun forventes å ha fulgt samarbeidsprinsippet og maksimene, må hun ha tenkt at *q*, og forventet at han (mottakeren) skulle forstå dette: derfor må implikaturen av hennes ytring være *q* (Grice 1989: 30–31). Innvendingen til relevanteoretikerne er at det virker usannsynlig, både intuitivt og i lys av forskningen som finnes på hvordan vi forstår andres intensjoner, at vår forståelse av ytringers implikaturer er resultat av en slik bevisst prosess i hvert tilfelle (se Sperber & Wilson 2002 for en detaljert diskusjon). I den neste delen ser vi på relevanteoriens forklaring på fortolkningsprosessen og kommunikasjon mer generelt.

3 Sperber og Wilsons (1986/1995) relevanteori

Sperber og Wilsons *relevanteori* (1986/1995; Wilson & Sperber 2004; 2012) bygger på Grices sentrale innsikt om kommunikasjon som en slutningsbasert prosess. Ifølge relevanteorien innebærer kommunikasjon at tilhøreren tillegger taleren en dobbel hensikt i form av: (i) en *informativ hensikt* om å informere en tilhører om noe, og (ii) en *kommunikativ hensikt* om å informere tilhøreren om ens informative hensikt (Wilson & Sperber 2004: 611). På denne måten ses forståelsen av ytringer som en prosess der taleren tillegges flere lag hensikter, og er slik en sofistikert form for tankelesning.

Men der Grices fokus i hovedsak var filosofisk, har relevanteorien en *kognitiv* tilnærming til pragmatikk, og har som mål å være kompatibel med sentrale innsikter om menneskelig kognisjon, samt om hvordan kom-

munikative evner utvikler seg og i noen tilfeller svikter. Relevanteorien søker å gjøre rede for hvordan språkbrukere er i stand til å forstå ytringers eksplisitte og implisitte innhold, og hvordan de som oftest lykkes i dette, selv om kommunikasjon alltid innebærer en risiko for misforståelser.

3.1 *Det kognitive og det kommunikative relevansprinsippet*

Utgangspunktet for det relevanteoretiske synet på kommunikasjon er at enhver ytring har en rekke mulige fortolkninger, som alle er kompatible med den språklig kodede betydningen til setningen som brukes. Ta for eksempel ytringen i (2) ovenfor, *Hun er snart klar*. Vi så at den kunne brukes til å kommunisere at Stine var klar til å bli fulgt i barnehagen så snart yttertøyet var på, i en sammenheng der taleren stod med Stine i gangen og var i ferd med å kle på henne yttertøyet. Det er imidlertid ikke vanskelig å se for seg andre sammenhenger der (2) kunne vært brukt til å kommunisere at 'Tone Damli er klar til å gå på scenen om få minutter', 'Marit Bjørgen er klar for å delta i skirenn om noen uker' eller 'Båten er klar for sjøsetting til våren'. At språklige uttrykk *underspesifiserer* betydningene som kommuniseres ved hjelp av dem på denne måten (se for eksempel Carston 2002: Kapittel 1), er ifølge relevanteorien normalsituasjonen i språklig kommunikasjon, og krever at tilhøreren går gjennom en pragmatisk slutningsprosess for å danne seg en oppfatning om talerens intenderte budskap.

En videre relevanteoretisk innsikt er at alle de mulige fortolkningene til en språklig ytring ikke er like tilgjengelige for tilhøreren i en gitt sammenheng (det vil si, det er ulik grad av sannsynlighet for at tilhøreren blir bevisst dem). I eksempelet i (2) for eksempel, i sammenhengen der Kari står i gangen og kler på Stine yttertøyet og har til hensikt å kommunisere at hun snart er klar til å bli fulgt i barnehagen, vil de andre mulige fortolkningene vi har presentert ovenfor, sannsynligvis ikke falle Ola inn. Antakelig vil han heller ikke vurdere andre, mer nærliggende fortolkninger som at 'Om et par timer er Stine klar for formiddagsluren i barnehagen' eller at 'Sofine [katten deres] om et øyeblikk er klar for å bli servert dagens første måltid'. Årsaken til dette, ifølge relevanteorien, er at tilhørere er utstyrt med ett enkelt, svært generelt kriterium for å evaluere mulige fortolkninger, og for å akseptere eller avvise dem som hypoteser om talerens budskap. Dette kriteriet er kraftfullt nok til å ekskludere alle bortsett fra én enkelt fortolkning (eller noen få, nært beslektede fortolkninger), slik at tilhøreren kan anta at den første hypotesen som tilfredsstillende kriteriet (dersom det finnes en slik), er den eneste plausible fortolkningen.

Mer spesifikt er relevanteorien basert på to grunnleggende prinsipp om menneskelig kognisjon og kommunikasjon. Ifølge *Det kognitive relevans-prinsippet* er menneskelig kognisjon innstilt mot å maksimere relevans ved bearbeiding av sanseinntrykk (Sperber & Wilson 1986/1995: 260). *Relevans* er i denne sammenhengen en teknisk term og beskriver en potensiell egen-skap ved kognitive inntrykk (for eksempel språklige ytringer, gester, an-siktsuttrykk, og så videre), og vurderes som forholdet mellom mental anstrengelse (*prosesseringskostnader*) og utbytte (*kognitive effekter*) ved bearbeiding av slike inntrykk. En såkalt *positiv kognitiv effekt* medfører en forandring i tilhørerens mentale representasjon av verden, og kan innebære at allerede eksisterende antakelser styrkes eller elimineres, eller at kontek-stuelle implikasjoner utledes på bakgrunn av ny informasjon. Eksempler på faktorer som kan bidra til å lette prosesseringen av en språklig ytring, er at den inneholder nylig anvendte eller hyppig forekommende uttrykk. Faktorer som typisk øker prosesseringskostnaden, er komplisert setningsstruktur og/eller logisk komplekse påstander. Under ellers like forhold, jo flere positive kognitive effekter et kognitivt inntrykk gir mottakeren, og jo mindre kostnaden er ved å bearbeide inntrykket, jo høyere relevans har det for mottakeren på det aktuelle tidspunktet.

Videre hevder relevanteorien at språklige ytringer utgjør en helt spesiell type kognitive inntrykk: De skaper en forventning om relevans hos tilhøreren på en måte som andre typer kognitive inntrykk ikke nødvendigvis gjør. Dette gjør de, ifølge *Det kommunikative relevansprinsippet*, gjennom å kommunisere en forutsetning om at de er *optimalt relevante* for tilhøreren (Sperber & Wilson 1986/1995: 260). Med dette mener Sperber og Wilson at taleren, gjennom å kreve tilhørerens oppmerksomhet, kommuniserer at ytringen hennes er mer relevant for tilhøreren enn andre typer stimuli som konkurrerer om hans oppmerksomhet på samme tidspunkt. Tilhøreren vil derfor alltid tolke en ytring ut fra en forventning om at den er optimalt relevant for ham. En *optimalt relevant ytring* er en som minst fører til nok positive kognitive effekter til å være verdt anstrengelsen ved å prosessere den, og som unngår å medføre noen ekstra prosesseringskostnader for tilhøreren i oppnåelsen av dem. For å illustrere forholdet mellom kognitive effekter og prosesseringskostnader, la oss se på eksempelet i (9).

(9) Kristin: Når går den neste t-banen til Nydalen?

Kjell: a. Den neste t-banen til Nydalen går etter kl. 16.

- b. Det neste t-banesettet til Nydalen har avreise 7500 sekunder etter kl. 15:25.
- c. Den neste t-banen til Nydalen går kl. 16:40.

Her vil Kristin ha en forventning om at Kjells ytring skal medføre relevans for henne ved å gi henne et svar på spørsmålet hun har stilt om tidspunktet for den neste t-baneavgangen til Nydalen. Alle de tre mulige svarene til Kjell i (9) gir henne informasjonen hun søker, men vil ha ulik grad av relevans for henne. Først kan vi anta at kostnadene ved å prosessere (9a) og (9c) er tilnærmet de samme (det vil si, de er ganske lave), men (9c) gir Kristin mer presis informasjon enn (9a) og vil gjøre det lettere for henne for eksempel å avgjøre om hun har tid til å ta en telefon eller gå på toalettet før t-banen går, beregne sannsynlig ankomst til Nydalen, og så videre. Med andre ord, (9c) vil medføre flere positive kognitive effekter (i form av kontekstuelle implikasjoner) for Kristin enn (9a). Når det gjelder ytringen i (9b), vil man kunne oppnå de samme kognitive effektene som i (9c), men med en langt høyere prosesseringskostnad. Ytringen i (9c) er i denne konteksten derfor klart mest relevant av de tre. I neste del ser vi nærmere på relevans-teoriens kontekstbegrep.

3.2 Kontekstens rolle innenfor relevans teorien

Det er bred enighet om at kontekst spiller en sentral rolle for fortolkningen av en ytring. Men hva menes egentlig med en “kontekst”? En vanlig oppfatning er at kontekst inkluderer de fysiske omgivelsene eller situasjonen ytringen forekommer i. For eksempel, dersom taleren peker på noen og sier *Han skulle ikke vært her*, vil det å bestemme referansen til pronomenet *han* sannsynligvis måtte innebære at tilhøreren blir klar over hvem taleren ser på. En annen vanlig oppfatning er at kontekst inkluderer den foregående (og i noen tilfeller følgende) teksten eller diskursen. For eksempel i ytringen *Studentene fortalte lærerne at de trengte flere fridager*, vil man måtte huske hvilken gruppe individer som er blitt nevnt i den foregående diskursen for å avgjøre hvem pronomenet *de* refererer til. Relevans teorien skiller seg fra disse beskrivelsene ved at kontekst anses utelukkende som en psykologisk størrelse, der enhver type informasjon, fra en hvilken som helst kilde, kan spille en rolle så lenge den er mentalt representert. Dette omfatter mentale representasjoner av de umiddelbare fysiske omgivelsene og den foregående teksten eller diskursen, men også antakelser som er utledet eller hentet fra hukommelsen; kort sagt, all informasjon som er tilgjengelig for tilhøreren

der og da. I en gitt ytringssituasjon vil konteksten utgjøre den samlingen av antakelser (hentet fra persepsjon, hukommelse og/eller slutninger) som faktisk anvendes for å fastslå talerens intenderte budskap (Sperber & Wilson 1996/1995: 15).

Å avgjøre hvilken kontekst en ytring skal fortolkes i, er for eksempel helt sentralt for å utlede dens *implisitte* innhold. (Distinksjonen mellom implisitt og eksplisitt ytringsinnhold er nærmere diskutert nedenfor). Så snart tilhøreren har fastslått hvilke kontekstuelle antakelser taleren vil at han skal anvende i fortolkningen av en ytring, følger eventuelt implisitt innhold gjennom logisk deduksjon. For å illustrere, ta eksempelet i (10):

- (10) Ingrid: Har du lyst til å se den nye Bent Hamer-filmen på kino?
Magnus: Ane Dahl Torp er med i den.

Hvilket implisitt svar skal vi anta at Magnus gir her ('ja' eller 'nei')? La oss anta at Ingrid vet at Magnus er en stor beundrer av Ane Dahl Torp og ønsker å se alle filmer hun spiller i. I dette tilfellet vil en tilgjengelig kontekstuell antakelse være 'Dersom Ane Dahl Torp er med i en film, har Magnus lyst til å se den'. Gitt en slik kontekstuell antakelse, og det eksplisitte innholdet i Magnus sin ytring ('Ane Dahl Torp er med i den'), følger det implisitte innholdet ('Magnus har lyst til å se den nye Bent Hamer-filmen') logisk.

Utvelgelsen av kontekst for fortolkningen av en gitt ytring er imidlertid ikke noen ubetydelig oppgave. Vi står ovenfor en kognitiv utfordring, ettersom vi til enhver tid har en kolossal mengde informasjon i hukommelsen vår som vi *kunne* ha anvendt i prosesseringen av en ytring. Hvordan vet vi hvilken informasjon vi skal anvende, og hva som er nok informasjon? Ifølge relevans teorien begrenser vi oss til den informasjonen som er nødvendig for å oppnå en optimalt relevant fortolkning. Vi står også ovenfor en kommunikativ utfordring, i og med at vi ikke engang alltid begrenser oss til informasjon vi vet eller tror at er sann. Ta ytringen i (11) under, som er hentet fra et leserbrev i en britisk tabloidavis som svar på påstanden om at Storbritannia stadig går glipp av handelsavtaler fordi britiske forretningsmenn er både ukultiverte og uvitende om andre lands kunst og litteratur (Levinson 1983):

- (11) The claim that British businessmen are uncultured is unjustified.
The reason some of us have not read *Anna Karenina* may simply be that we don't LIKE Dickens.

For å fortolke utsagnet i (11) må tilhøreren frambringe den kontekstuelle antakelsen 'Dickens skrev *Anna Karenina*', som er usann. Dette viser at for å være i stand til å danne seg en oppfatning om talerens intenderte budskap, må tilhøreren også danne seg en oppfatning om den *intenderte konteksten* for fortolkningen. Slik er kontekst ikke noe som er bestemt på forhånd, men konstrueres *fortløpende* i fortolkningsprosessen i tråd med tilhørerens situasjonsspesifikke forventninger om relevans.

3.3 Implikatur vs. eksplikatur

Som vi har sett ovenfor, søker relevans teorien å forklare samspillet mellom språklig kodet betydning og kontekstuelle faktorer i fortolkning av ytringer, basert på observasjonen om at språklige ytringer typisk *underspesifiserer* innholdet som er kommunisert ved hjelp av dem. Dette innholdet kan ha en implisitt eller eksplisitt karakter. Her er noen eksempler der tilhøreren må slutte seg fram til ytringens implisitte innhold for å danne seg en oppfatning av hva talerens kommuniserte budskap er, det vil si, han må utlede en *implikatur* (jf. Grice 1989):

(12)Hilde: Skal du på festen?

Erik: Jeg må jobbe.

(13)Noen av naboene mine er hyggelige.

(14)Per har reist mye til London i det siste.

(15)Det er varmt her inne.

Eriks indirekte svar i (12) kan tolkes som at han ikke skal på festen fordi han må jobbe isteden, og krever at Hilde anvender den kontekstuelle antakelsen 'Dersom man skal jobbe, skal man ikke på fest' i utledningen av dette implisitte innholdet. Ytringen i (13) kommuniserer at 'Ikke alle naboene mine er hyggelige'; dette implisitte innholdet kan utledes på bakgrunn av bruken av pronomenet *noen*. Ytringen i (14) kan tenkes å implisere at Per (muligens) har en kjæreste i London, mens (15) kan fortolkes som en indirekte talehandling, der det implisitte innholdet er en forespørsel om tilhøreren kan åpne vinduet.

Som nevnt ovenfor var Grice (1989) den første til å omtale ytringers implisitte innhold som *implikaturer*. Men der Grice hevdet at implikaturer oppstod som et resultat av at en taler bevisst lot være å følge en av hans konversasjonsmaksimer, behandler relevans teorien implikaturer på samme måte som annet kommunisert innhold, som en følge av tilhørerens for-

venting om en ytrings optimale relevans. For eksempel vil Hilde ha en forventning om at Eriks ytring i (12) skal være relevant for henne ved å gi et svar på om han har tenkt seg på festen eller ikke, og for at ytringen hans skal oppnå relevans på denne måten, er hun nødt til å utlede implikaturen 'Erik skal ikke på festen' basert på den kontekstuelle antakelsen om at 'Dersom man skal jobbe, skal man ikke på fest'.

Noe overraskende er det kanskje at hva som skal regnes som det eksplisitte innholdet til en ytring, altså det som sies, eller proposisjonen/uttalelsen/påstanden som er uttrykt, er et langt mer kontroversielt tema i litteraturen (se f.eks. Bach 1994; Borg 2004; Cappelen & Lepore 2005; Carston 2002; Recanati 2004). Grice begrenset eksplisitt innhold ('what is said') til å gjelde den bokstavelige betydningen til den aktuelle setningen, samt entydiggjøring av flertydige termer (f.eks. *bank*, *humle*) og tilordning av indeksikalske referanser (f.eks. *hun*, *det*, *de*). Relevanssteorien opererer med en bredere definisjon av eksplisitt kommunisert innhold. En såkalt *eksplicitatur* er en sannhetsbetingende, pragmatisk beriket proposisjon, som er utledet med utgangspunkt i det avkodede språklige innholdet til en ytring (Sperber & Wilson 1986/1995: 182). Nedenfor finner vi noen eksempler.

(16) På stranden så Jon *en finne*. (*entydiggjøring*)

(17) Studentene fortalte lærerne at *de* trengte en ferie. (*tilordning av referanse*)

(18) Det er *ingenting* på TV. (*mengdeordets domene*)

(19) Jeg bor i *nærheten* av Blindern. (*fortolkning av vage/ufullstendige uttrykk*)

(20) Karstens ansikt er *firkantet*. (*omtrentlig bruk av uttrykk*)

(21) Mari er en *engel*. (*metafor, ironi*)

(22) Du kommer i morgen. (*ubestemt illokusjonær handling*)

Ytringen i (16) er tvetydig, ettersom ordet *finne* enten kan bety 'person fra Finland' eller 'svømme-/styreorgan hos fisk og hval'. For å bestemme hvilket eksplisitt innhold taleren har til hensikt å kommunisere, må tilhøreren entydiggjøre referansen til det tvetydige uttrykket. I ytringen *Studentene fortalte lærerne at de trengte en ferie* i (17) vil man måtte avgjøre hvilken gruppe individer pronomenet *de* refererer til, for å danne seg en oppfatning av ytringens eksplisitte innhold. I (18) vil det eksplisitt kommuniserte innholdet ikke være at det ikke er noe på TV overhodet, men at det ikke er *noe som er verdt å se på*. I (20) vil tilhøreren måtte justere den

geometriske betydningen av uttrykket *firkantet* til et mer omtrentlig begrep som også kan brukes til å omtale en persons ansikt, mens bruken av uttrykket *engel* i (21) kan fortolkes som en metafor eller ironi, avhengig av konteksten. Til slutt, i eksempelet i (22), er det ikke tydelig uten ytterligere informasjon fra konteksten hvilken illokusjonær handling taleren utfører. Er det snakk om en ordre, en forespørsel, et veddemål, en spådom ...? I alle eksemplene i (16)–(22) har vi ifølge relevans teorien å gjøre med underspesifisert *eksplicit innhold* som må utledes ved hjelp av pragmatiske slutninger for å kunne avgjøre om taleren har ytret noe som er sant eller usant om verden.

La oss til slutt se på et eksempel på hvordan eksplikatur og implikatur kan tenkes å utledes sammen i kontekst:

(23) Irene: Hvordan var festen?

Jon: Vi gikk tom for drikkevarer og alle dro tidlig.

Her kan vi anta at Irene forventer at Jons ytring skal oppnå relevans gjennom å gi henne et svar på spørsmålet om hvordan festen var. Med dette som utgangspunkt vil hun berike den avkodede språklige betydningen til Jons ytring ved hjelp av tilgjengelige kontekstuelle antakelser ('på fest drikker man ofte alkoholholdige drikkevarer', 'dersom man går tom for alkoholholdige drikkevarer blir festen mindre morsom', 'dersom en fest ikke er morsom, drar folk ofte tidlig hjem', og så videre) slik at den gir grunnlag for en slutning om hvordan festen var. Eksplikaturen til Jons ytring i (23) vil da kunne se omtrent slik ut, med de pragmatisk utledede betydningselementene understreket:

(24) Jon og vennene hans gikk tom for alkoholholdige drikkevarer og derfor dro alle som var på festen tidlig fra festen.

Det eksplisitte innholdet i (24) gir sammen med den kontekstuelle antakelsen 'dersom man går tom for drikkevarer på en fest og alle drar tidlig, er festen ikke vellykket' som implisert premiss, grunnlag for å utlede implikaturen i (25),

(25) 'Festen var ikke vellykket'.

som gir Irene svar på spørsmålet hun har stilt. Ifølge relevans teorien skjer

fortolkning av ytringer i henhold til en bestemt forståelsesprosedyre eller -heuristikk ('the relevance-theoretic comprehension procedure'; Wilson & Sperber 2004: 614). Ifølge denne vil tilhøreren (i) ta utgangspunkt i den avkodede språklige betydningen til ytringen og følge minste motstands vei når han vurderer ulike fortolkningshypoteser, og (ii) stoppe når forventningene hans om relevans er tilfredsstilt. Dette innebærer ofte, slik som i eksempelet ovenfor, en gjensidig tilpasning av tentative hypoteser om ytringens implisitte innhold, impliserte premisser og impliserte konklusjoner i lys av tilhørerens situasjonsspesifikke forventninger om relevans.

3.4 To typer betydning: begreper vs. prosedyrer

Innenfor relevanst teorien skiller man mellom to ulike typer betydning som et språklig uttrykk kan kode: (i) et *begrep* ('conceptual encoding'), eller (ii) en *prosedyre* ('procedural encoding'). Denne distinksjonen mellom begrepsmessig og prosedural betydning ble først systematisk diskutert innenfor relevanst teorien av Diane Blakemore (1987, 2002; se også Wilson og Sperber 1993; Wilson 2012).

Uttrykk som koder begreper omfatter, men er ikke begrenset til, det som i lingvistikken for øvrig har blitt kalt *innholdsord* (f.eks. *snø*, *åpne*, *frisk*, osv.). Språkets innholdsord koder mentale begreper ('concepts') i et såkalt *tankespråk* ('Language of Thought', jf. Fodor 1975, 2008). Disse er ontologisk og utviklingsmessig uavhengig av naturlige språk som norsk, engelsk og koreansk (se f.eks. Sperber 1995). Ifølge relevanst teorien koder et substantiv som *snø* det tilsvarende begrepet SNØ, verbet *åpne* koder begrepet ÅPNE, mens adjektivet *frisk* koder begrepet FRISK. Slike mentale begreper anses å bidra med sannhetsbetingende innhold til proposisjonen som uttrykkes gjennom en ytring (det vil si, ytringens *eksplikatur*).

Proseduralt kodet betydning er typisk for såkalte *funksjonsord* (f.eks. *da*, *altså*, *visst*, *imidlertid*, osv.), men er ikke begrenset til disse. Uttrykk som koder proseduralt innhold bidrar også til proposisjonen som uttrykkes av en ytring, men ikke med begrepsmessig innhold av typen SNØ og ÅPNE. De bidrar derimot med *prosedurale restriksjoner* eller *føringer* på hva slags innhold som kan uttrykkes. Slike føringer kan gjelde på ordnivå, og kan for eksempel instruere en tilhører om å lete etter et uttrykks referent ut fra kjønn og tall. For eksempel kan vi se for oss at pronomenet *hun* koder en slags "oppskrift" som forteller tilhøreren at han må fylle plassen som innehas av dette pronomenet i en ytring med en referent som er singular og av hunkjønn.

Prosedurale betydningsselementer kan også legge føringer på hvordan en avsenders holdning til proposisjonen som uttrykkes skal tolkes. Et eksempel er ytringen *Helt seriøst, så ble Jonas skikkelig redd*. Her koder konstruksjonen *helt seriøst* at taleren mener at proposisjonen 'Jonas ble skikkelig redd' skal tolkes som et faktisk uttrykk for Jonas sin mentale tilstand på et gitt tidspunkt, og at han var i denne tilstanden (som følge av en foregående hendelse?) er noe som taleren mener bør tas alvorlig. Det er også mulig for leksikalske enheter og konstruksjoner å kode føringer på hvordan forholdet mellom proposisjoner skal forstås. Et eksempel på dette er (antakelig) ordet *derfor*, som koder at en gitt proposisjon skal tolkes som konklusjon av en annen (*Hun var trøtt og derfor ble hun ikke med på kino*).

I mange tilfeller vil mottakeren av en ytring være i stand til å slutte seg fram til den intenderte tolkningen selv uten at ord som koder prosedurale elementer er tilstede. Talerens holdning til det som sies (det som i relevans-teorien kalles en *høyere ordens eksplikatur*) kan ofte utledes fra tonefall, kroppsspråk eller av ikke-språklig sammenheng alene. Mange prosedurale elementer har imidlertid som en viktig funksjon å lette mottakerens prosesseringsarbeid og gjøre den intenderte tolkningen mer tilgjengelig – og dermed mer relevant. Forskjellen mellom prosedural og begrepsmessig betydning spiller en sentral rolle i flere av artiklene i denne utgivelsen, som vi omtaler i delen under.

4 Om bidragene

I sitt bidrag til dette nummeret bygger **Thorstein Fretheim** videre på en lang rekke studier han har gjort av norske diskurspartikler, ofte i sammenlikning med engelske tilsvarende ord (se f.eks. Fretheim 2006, 2010, 2014; Fretheim, Boateng & Vaskó 2002; Fretheim & van Dommelen 2012, og en rekke andre). Den presenterer en detaljert relevans-teoretisk analyse av partiklene *da* og *altså*, slik de forekommer i setninger i midt- og slutfelt på norsk. Fretheim går igjennom en rekke likheter mellom de to partiklenes bruksmåter og foreslår en felles semantikk for begge ordene med utgangspunkt i det relevans-teoretiske begrepet *prosedural betydning*.

Ifølge Fretheim er en sentral oppgave for ordene *da* og *altså* brukt i midtfelt og etterfelt å lette prosesseringsarbeidet for mottakeren. Han hevder at *da* og *altså* gir informasjon om hvordan mottakeren skal aktivere et sett tilgjengelige antakelser, og setninger hvor disse ordene er brukt i midtfelt eller etterfelt har til hensikt å gjøre en proposisjon mer *manifest* (dette er et

teknisk uttrykk i relevanteorien som er nærmere forklart i Fretheims artikkel), og dermed justere og fokusere mengden av informasjon som er relevant for fortolkningen av ytringen. Han foreslår en felles prosedural semantikk for *da* og *altså* der antakelsen om at den uttrykte proposisjonen *p* (eller $\sim p$) er gjensidig manifest skal sjekkes for relevans.

Fretheim viser imidlertid at det også finnes en rekke ulikheter mellom bruksmåtene til *da* og *altså*, og foreslår som forklaring at den kodede betydningen til *altså* i tillegg inneholder et element av epistemisk sikkerhet. Det er også sannsynlig at *da* koder at en ytrings avsender går god for at innholdet er sant, men ifølge Fretheim er dette kun når ordet brukes i etterfeltet, ikke i både midt- og etterfeltet, slik tilfellet er for *altså*. Et mulig årsak til at *da* oppfører seg annerledes når det er plassert i en setnings midtfelt sammenliknet med etterfeltet, er at det kan dreie seg om to ulike leksikalske enheter som koder ulik informasjon. Fretheim gir ikke sin fulle tilslutning til en slik forklaring, men anser det som sannsynlig at selve den syntaktiske posisjonen "gir prosedural informasjon ut over det som ligger fast i den prosedurale semantikken til partikkelen".

De semantiske og pragmatiske egenskapene til partikkelen *da* er også temaet for **Kaja Borthen** sin artikkel, som går i direkte dialog med Fretheims forskning på området. Borthen argumenterer eksplisitt for at ulike forekomster av *da* må analyseres som ulike leksikalske enheter avhengig av om de opptrer i midtfelt eller etterfelt. Hun hevder at semantikken Fretheim foreslår for *da* ikke er spesifikk nok til å fange det komplette bruksmønsteret i etterhengt *da*. Som Fretheim benytter Borthen seg av den relevanteoretiske ideen om prosedural betydning, men hun argumenterer for en annen semantikk: Borthen foreslår at den prosedurale betydningen til etterhengt *da* må forstås som todelt, der del én instruerer mottakeren om å anse en ytrings talehandling "som motivert av en slutning som involverer en kontekstuell antakelse *q* og ytringens uttrykte proposisjon *p*". Del to av prosedyren sier at talehandlingen skal tolkes i lys av at ulike synspunkter settes opp mot hverandre.

Borthen diskuterer deretter en rekke ulike diskursmønstre som etterhengt *da* inngår i, ved hjelp av datamateriale innhentet fra to av Tekstlaboratoriets korpus: Oslo-korpuset og NoTa.¹ Hun analyserer diskursmønstrene ved å systematisk konstruere minimale par på bakgrunn av forekomsten hun finner i datamaterialet sitt (med/uten etterhengt *da*), og konkluderer med at et stort antall ulike bruksmåter kan gis en enhetlig analyse ved hjelp av den foreslåtte prosedurale semantikken, i kombinasjon

med en relevanteoretisk tilnærming til *pragmatisk beriking* av begrepsmessig innhold.

Både Fretheim og Borthens artikler er representative eksempler på en dominerende tendens innenfor samtidig pragmatikkforskning, nemlig en deskriptiv nøyaktighet og et sterkt analytisk fokus på nyanser i bruk av enkeltstående leksikalske enheter og språkkonstruksjoner. Dette gjør deres bidrag viktige og relevante også for lingvister som studerer diskurspartikler fra andre teoretiske perspektiv. Samtidig er Fretheim og Borthens artikler interessante for språkvitenskapen forøvrig fordi studiene deres beveger seg i skjæringspunktet mellom syntaks, semantikk og pragmatikk og tar opp store teoretiske problemstillinger rundt representasjon av mening, samt interaksjonen mellom formelt kodede og kontekstdrevne elementer i språket.

Grunnlaget for at Borthen kan foreslå en mer spesifikk semantikk for *da* enn den som presenteres i Fretheims artikkel, er premisset om at *da* er tvetydig mellom ulike leksikalske enheter. **Ingrid Lossius Falkum** diskuterer denne problemstillingen på et overordnet, teoretisk nivå i sin artikkel, med fokus på ord med begrepsmessig innhold. Falkum spør hvordan fleksibiliteten i ords bruksmønstre skal forstås og analyseres fra et kognitivt og kommunikativt perspektiv.

De fleste ord i naturlig språk kan knyttes til flere betydninger, avhengig av sammenhengen de ytres i. Tradisjonelt har det vært vanlig å skille mellom homonymi på den ene siden, som substantivet *tre* (et tallord eller en plante) eller *finne* (person fra Finland eller et styringsorgan på fisker og hvaler), og polysemi, som adjektivet *frisk*, som har en rekke ulike betydninger avhengig av om det brukes om mennesker, blomster, temperatur, frukt, og så videre, på den andre siden. Homonyme betydninger anses gjerne å dele språklig form på grunn av historiske tilfeldigheter, mens polyseme betydninger springer ut av den samme grunnbetydningen.

Falkum viser at selv om dette skillet kan framstå som intuitivt, er det forbundet med en rekke uklarheter, og polysemi lar seg heller ikke enkelt avgrense fra beslektede fenomener som "vaghet". Hun viser videre at dette har konsekvenser for hypoteser om hvordan antatt polyseme ord er lagret i det mentale leksikon og hvordan de forstås i kontekst. I den siste delen av artikkelen foreslår Falkum hvordan polysemi kan analyseres innenfor et relevanteoretisk rammeverk, som et resultat av pragmatiske prosesser som opererer på ordnivå og som en del av en pragmatisk prosess med å komme fram til en overordnet tolkning av en ytring. Hun viser hvordan kontekstuel

motivert pragmatisk *beriking* av kodede begreper kan forklare hvordan antatt polyseme termer tolkes og hevder videre at polysemi er et fundamentalt kommunikativt, pragmatisk motivert fenomen. En konsekvens av dette, ifølge Falkum, er at det ikke vil være noen prinsipiell forskjell mellom polysemi og kontekstuell justering av ordbetydning.

Astrid Nome sin artikkel fokuserer på prosedural betydning, og studerer bruken av konnektiver i oversettelse mellom norsk og fransk. Konnektiver er blant de mest studerte eksemplene på prosedural betydning innenfor relevanteorien, og var i sin tid utgangspunktet for Diane Blakemores (1987, 2002) opprinnelige distinksjon mellom prosedural og begrepsmessig betydning. Nome (2013 og dette nummeret) er imidlertid den første studien som omhandler bruken av konnektiver i fransk-norske og norsk-franske oversettelser fra et relevanteoretisk perspektiv.

I sin artikkel analyserer Nome et utvalg konnektiver fra norsk og fransk, hentet fra *Oslo Multilingual Corpus* (som inneholder både franske og norske kilde- og måltekster)² tilhørende fire semantiske undergrupper: konnektiver som indikerer en konklusjon (fransk: *donc, aussi*; norsk: *derfor, altså*), adversative konnektiver (fransk: *mais, cependant*; norsk: *men, imidlertid*), konnektiver som markerer at noe legges til (fransk: *d'ailleurs*; norsk: *for øvrig*), samt konnektiver som tydeliggjør en forklaring eller begrunnelse (fransk: *en effet, car*; norsk: *for, nemlig*). Nomes analyse viser at adversative konnektiver sjeldnere utelates i oversettelsene enn andre typer konnektiver på begge språk. Dette forklarer hun med at de tolkningsmessige konsekvensene av å utelate et konnektiv av denne typen er større, fordi den prosedurale betydningen til de adversative konnektivene påvirker både utledningen av kognitive effekter og prosesseringskostnader i større grad enn de andre konnektivene i studien. Videre finner Nome en tendens til at de norske oversetterne sjeldnere utelater eller legger til konnektiv enn sine franske kollegaer, som virker å føle seg friere i sine valg. En mulig forklaring er at oversettere i kulturer med sterke litterære røtter holder seg nærmere opp til målspråksnormene enn oversettere i kulturer med en "mindre dominerende litteratur".

Kaja Borthen og Cecilie S. Knudsen søker i sin artikkel å gi en presis redegjørelse for de semantiske og pragmatiske aspektene ved trykklett *visst* (*Det var visst ikke slik likevel*). Borthen og Knudsen hevder at tidligere beskrivelser av trykklett *visst* har vært sprikende, og drøfter ulike fordeler og svakheter ved metodene som har vært brukt i undersøkelser av ordets betydning: Der analyser av oppkonstruerte eksempler kan gjøre datagrunn-

laget for begrenset, er oversettelsesdata best egnet til å undersøke eksisterende hypoteser om et ord eller en konstruksjons mening.

Som i Borthens artikkel beskrevet ovenfor, er Borthen og Knudsens datamateriale innsamlet fra en rekke ulike norskspråklige korpus. På bakgrunn av en detaljert og systematisk gjennomgang av både kvantitative og kvalitative data fra dette korpusmaterialet, foreslår Borthen og Knudsen at trykklett *visst* koder en prosedural betydning som instruerer en ytrings mottaker til å berike innholdet til ytringen til: “Den kommuniserende er blitt gjort oppmerksom på *p* gjennom sannsynlig evidens for *p*.” I tillegg analyserer de noen av de hyppigst forekommende fortolkningene av trykklett *visst*, som inkluderer epistemisk usikkerhet, mirativitet og en negativ holdning, som såkalte *prominente diskursmønstre* (Ariel 2008, 2010), det vil si, en sterk korrelasjon mellom bruken av et språklig uttrykk og visse pragmatiske fortolkninger eller aspekter ved konteksten. Prominente diskursmønstre er altså ikke en del av et ords semantikk, men kan potensielt utvikle seg videre i den retningen.

I artikkelen “Når er ironi mislykket?” plukker **Georg Kjøll** opp noen av de metodologiske betraktningene Borthen og Knudsen gjør seg når de diskuterer datagrunnlaget for sine analyser. Han hevder at det er viktig at den kognitive pragmatikken kan se utover bruken av konstruerte eksempler på ytringer og undersøke teoretiske prediksjoner på attesterte, komplekse eksempler på fenomenene man undersøker, og i Kjøll sin artikkel dreier dette seg altså om ironi. Kjøll viser at der den klassiske definisjonen av ironi som “å si det motsatte av det man mener” ikke kan forklare hvorfor forsøk på ironi noen ganger mislykkes (for eksempel å stå i kassen på en butikk og si *Jeg har glemt lommeboken* når du står med lommeboken i hånden og dette er synlig for både deg og butikkmedarbeideren), lykkes den relevans-teoretiske redegjørelsen for ironi som “en ytring der avsenderen implisitt speiler og tar avstand fra en annen påstand, tanke eller holdning” i større grad med dette. Kjøll illustrerer gjennom en inngående analyse av en monolog av Otto Jespersen om daværende statsminister Kjell Magne Bondevik, og den etterfølgende, offentlige debatten om hvorvidt monologen var ment ironisk eller ikke, hvordan den relevans-teoretiske redegjørelsen for ironi bidrar til å belyse hvorfor monologens (antatt ironiske) budskap ble feiltolket av så mange.

5 Om temanummeret

Dette temanummeret av *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* springer ut av en

dugnadsguppe arrangert av Thorstein Fretheim under *Møte om norsk språk* (MONS 15) ved Universitet i Oslo i november 2013. Med dugnadsguppen ønsket Thorstein å samle noen av de norske forskerne innenfor et fagfelt som tidvis har hatt en noe marginal posisjon innenfor språkvitenskapen, men som nå har fått større betydning både i Norge og internasjonalt. Thorstein har vært den mest sentrale stemmen innen norsk pragmatikk de siste tiårene, og i dette temanummeret vil vi synliggjøre det viktige arbeidet han står bak og det som nå gjøres i kjølvannet av Thorsteins forskning i Norge.

Takket være Thorsteins innsats har det vokst fram et produktivt forskningsmiljø innen pragmatikk ved NTNU i Trondheim, der Kaja Borthens pågående, NFR-støttede prosjekt *The Meaning and Function of Norwegian Tags* er ett av flere synlige resultater. Parallelt med forskningsaktiviteten i Trondheim har mange forskere med interesse for pragmatikk samlet seg rundt *Senter for studier av rasjonell, språklig og moralsk handling* (Centre for the Study of Mind in Nature) ved Universitetet i Oslo, som fikk status som Senter for fremragende forskning i 2007, og der Astrid Nome og redaktørene for dette nummeret har vært tilknyttet som henholdsvis PhD- og postdoktorstipendiater. I 2015 vil det NFR-støttede prosjektet *Acquiring Figurative Meanings: A Study in Developmental Pragmatics*, med en solid forankring i det relevanteoretiske forskningsmiljøet, starte opp ved dette senteret med Ingrid Lossius Falkum som prosjektleder.

En hovedårsak til framveksten av et sterkt forskningsmiljø for pragmatikk ved *Senter for studier av rasjonell, språklig og moralsk handling* i Oslo er at en av foregangsfigurene innen kognitiv pragmatikk og grunnleggeren av relevanteorien, Deirdre Wilson, har vært en del av senterets kjernegruppe fra dets oppstart. Her har hun blant annet veiledet studenter, og sammen med kollegaer som Robyn Carston og Dan Sperber (som også er tilknyttet senteret) arrangert en rekke viktige faglige konferanser og seminarer i løpet av de siste årene. Dette har utvilsomt økt interessen for fagfeltet pragmatikk i Norge, og bidratt til at Universitetet i Oslo nå er blant verdens ledende forskningsmiljøer innen pragmatikk.

Vi vil avslutte denne innledningen med å takke Deirdre, som nylig ble utnevnt til æresdoktor ved UiO, for arbeidet hun har gjort for pragmatikken i Norge og internasjonalt. En stor takk rettes også til Thorstein Fretheim for hans viktige bidrag til norsk pragmatikkforskning over mange år, og for at han tok initiativ til og gjennomførte dugnadsguppen under MONS 15. Takk også til arrangørene av det som var et faglig svært stimulerende og interessant MONS: Anne Golden, Hanne Gram Simonsen, Karl-Gunnar Johans-

son, Ingri D. Jølbo og Hans-Olav Enger.

Vil vil også takke Kaja Borthen for råd, bistand og oppmuntring underveis i prosessen med å lage dette temanummeret, hovedredaktørene av NLT, Tor Åfarli og Kristin M. Eide, for tilrettelegging og for at de ga oss tillit i utførelsen av redaktøroppdraget, og Helga Mannsåker for en grundig korrekturjobb. En stor takk går også til kollegaer og fagfeller som har lest og kommentert tekstene i dette nummeret: Karin Aijmer, Nicholas Allott, Gisle Andersen, Øivin Andersen, Tanya Karoli Christensen, Kjetil Gundersen, Hans Petter Helland, Elena Karagjosova, Kirsti Sellevold, Andreas Sveen og Jan Svennevig.

Noter

1. <http://www.hf.uio.no/iln/om/organisasjon/tekstlab/>
2. <http://www.hf.uio.no/ilos/tjenester/kunnskap/sprak/omc/>

Referanser

- Ariel, Mira 2008: *Pragmatics and Grammar*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ariel, Mira 2010: *Defining Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bach, Kent 1994: Conversational Implicature. *Mind and Language* 9 (2), 124–162.
- Blakemore, Diane 1987: *Semantic Constraints on Relevance*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Blakemore, Diane 2002: *Relevance and Linguistic Meaning: The Semantics and Pragmatics of Discourse Markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Borg, Emma 2004: *Minimal Semantics*. Oxford: Oxford University Press.
- Cappelen, Herman & Ernie Lepore 2005: *Insensitive Semantics*. Oxford: Blackwell.
- Carston, Robyn 2002: *Thoughts and Utterances: The Pragmatics of Explicit Communication*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Clark, Herbert 1996: *Using Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fodor, Jerry A. 1975: *The Language of Thought*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Fodor, Jerry A. 2008: *LOT 2: The Language of Thought Revisited*. Oxford:

- Oxford University Press.
- Fretheim, Thorstein 2006: English *then* and Norwegian *da/så* Compared: A Relevance-Theoretic Account. *Nordic Journal of Linguistics* 29, 45–93.
- Fretheim, Thorstein 2010: Anaphoric and Non-Anaphoric Uses of the Norwegian Adverb *først* ('first'): A Pragmatic Analysis Based on a Univocal Lexical Meaning. Götzsche, Hans (red.): *Memory, Mind and Language*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 163–178.
- Fretheim, Thorstein 2014: A relevance-theoretic perspective on the Norwegian utterance-final particles *da* and *altså* compared to their English counterpart *then*. Hancil, Sylvie & Margje Post (red.): *Sentence-final particles*. Berlin: De Gruyter.
- Fretheim, Thorstein, Stella Boateng & Ildikó Vaskó 2002: *Then* – Adverbial Pro-form or Inference Particle? A Comparative Study of English, Ewe, Hungarian, and Norwegian. Jaszczolt, K.M. & Ken Turner (red.): *Meaning Through Language Contrast* Vol. 2. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 51–74.
- Fretheim, Thorstein & Wim van Dommelen 2012: A pragmatic perspective on the phonological values of utterance-final boundary tones in East Norwegian intonation. *The Linguistic Review* 29: 663–677.
- Grice, Herbert Paul 1989: *Studies in the Way of Words*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Hall, Alison 2009: 'Free' Enrichment and the Nature of Pragmatic Constraints. *UCL Working Papers in Linguistics*, 21, 93–123
- Keenan, Elinor O. 1976: On The Universality of Conversational Implicatures. *Language & Society* 5, 67–80.
- Kjøll, Georg 2013: *Språkfilosofi*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Levinson, Stephen 1983: *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Levinson, Stephen 2000: *Presumptive Meanings: The Theory of Generalized Conversational Implicature*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Nome, Astrid 2013: *Connectives in Translation: Explicitation and Relevance*. Universitetet i Oslo: PhD-avhandling.
- Peirce, Charles S. 1955: Logic as Semiotic: The Theory of Signs. Buchler, Justus (red.): *Philosophical Writings of Peirce*. New York: Dover Press, 98–119.
- Recanati, François 2004: *Literal Meaning*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Saussure, Ferdinand de 1974: *Course in General Linguistics*. Oversatt fra

- fransk (1916) av Wade Baskin. Glasgow: Collins.
- Sperber, Dan 1995: How Do We Communicate? Brockman, John & Katinka Matson (red.): *How Things Are: A Science Toolkit for the Mind*. New York: Morrow, 191–199.
- Sperber, Dan & Deirdre Wilson 1986/1995: *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford: Blackwell.
- Sperber, Dan & Deirdre Wilson 2002: Pragmatics, Modularity and Mind-reading. *Mind & Language* 17, 3–23.
- Shannon, Claude E., & Warren Weaver 1949: *The Mathematical Theory of Communication*. Urbana, Illinois: University of Illinois Press.
- Verschueren, Jef, Jan-Ola Östman & Jan Blommaert 1995: *Handbook of Pragmatics*. Amsterdam: J. Benjamins.
- Vygotsky, Lev 1986: *Thought and Language*. Oversatt fra russisk (1934) av Alex Kozulin. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Wilson, Deirdre 1995: Is There a Maxim of Truthfulness? *UCL Working Papers in Linguistics* 7, 197–212
- Wilson, Deirdre 2007: *Pragmatic Theory*. Forelesningsnotater. University College London.
- Wilson, Deirdre 2011: The Conceptual-Procedural Distinction: Past, Present and Future. Escandell-Vidal, Victoria, Manuel Leonetti & Aoife Ahern (red.): *Procedural Meaning: Problems and Perspectives*. Leiden: Brill, 3–31.
- Wilson, Deirdre & Dan Sperber 1993: Linguistic Form and Relevance. *Lingua* 90, 1–25.
- Wilson, Deirdre & Dan Sperber 2002: Truthfulness and Relevance. *Mind* 111, 583–632.
- Wilson, Deirdre & Dan Sperber 2004: Relevance Theory. Horn, Larry R. & Gregory, L. Ward (red.): *The Handbook of Pragmatics*. Oxford: Blackwell, 607–632.
- Wilson, Deirdre & Dan Sperber 2012: *Meaning and Relevance*. Cambridge: Cambridge University Press.

Georg Kjøll
Henrik Ibsens vej 10
1813 Fredriksberg
Danmark
georgkj@gmail.com

Ingrid Lossius Falkum
Centre for the Study of
Mind in Nature (CSMN)
Universitetet i Oslo
Postboks 1020 Blindern
NO-0315 Oslo
i.l.falkum@ifikk.uio.no